

Григорій Ситник,

кандидат технічних наук, доцент кафедри державного управління і менеджменту УАДУ

Регіональна безпека крізь призму глобалізму та адміністративної реформи

До значних здобутків України можна віднести збереження миру і спокою в суспільстві. Владі вдалося запобігти трансформації внутрішньополітичних та зовнішньополітичних загроз, міжконфесійних та міжнаціональних протиріч у край небезпечні для країни сепаратистські тенденції. Проте стверджувати, що проведення адміністративної реформи, підготовка та обговорення проекту Концепції державної регіональної політики відбуваються в умовах внутрішньої стабілізації та консолідації суспільства було б далеким від істини.

Зараз у світі набрали силу дві основні діалектичне взаємопов'язані, взаємообумовлені загальноцивілізаційні тенденції розвитку, які вирішальною мірою визначають його загальний характер і деякою мірою урівноважують одна одну. Це глобалізація - усвідомлення і зростання єдності, цілісності людства, утвердження колективності як його органічної властивості. Разом з тим це створення небачених раніше можливостей для всебічного прояву індивідуальності, для індивідуалізації особистості [1]. Тому сьогодні важко знайти більш модні та дискусійні теми ніж вказані вище. При цьому вони, зазвичай, розглядаються крізь призму міжнародної та національної безпеки.

Водночас є підстави стверджувати, що в даному разі, наявність різноманітних думок, досліджень, оцінок, прогнозів сама по собі далеко ще не є свідченням і гарантією глибини опрацювання вказаних проблем [2; 3; 4; 5]. Перебуваючи на порозі XXI ст., сучасна світова спільнота поки що так і не змогла знайти однозначних і взаємоприйнятних відповідей на принципові питання, які генеруються зазначеними процесами суспільного розвитку. Одне із найпринциповіших - як уникнути протистояння права націй на самовизначення і принципу непорушності кордонів, яке спостерігається у процесах сепарації (так званий "парад суверенітетів) [6]. Але те, що їх неодмінно слід вирішувати не може викликати ніякого сумніву. Без цього будь-якій країні важко сподіватися на забезпечення власної безпеки, оскільки феномени XX ст. - глобалізм та процеси суверенізації є визначальними, структуроутворюючими факторами побудови основи систем міжнародної та національної безпеки.

Внаслідок епохальних змін, породжених інформаційною революцією, зникають кордони в їх традиційному розумінні, обриси територій і відстані. Традиційні просторово-часові форми організації політичних, соціально-економічних і культурних зв'язків та відносин глибоко трансформуються і фактично перетворюють атомізованих індивідів у громадян Мегасвіту. Ось тільки перспективи та наслідки глобалізації бачаться по різному світовими країнами-лідерами і країнами, які відстають у своєму розвитку. Якщо для передових країн глобалізація відкриває нові унікальні можливості економічного розвитку і всебічного, майже тотального контролю над процесами, що відбуваються в інших країнах, то іншим, яким менш "поталанило", практично залишається вибір між відсталістю та ізоляцією [2; 7; 8; 9].

Так, перший Президент України Л. Кравчук вважає, що глобалізація має перш

за все економічні владні аспекти, які саме і породжують суперечності. На його думку, це насамперед наслідок панування у світовому економічному просторі транснаціональних компаній. Причому вони відриваються від пуповини національних держав і поводять себе досить впевнено як самостійна сила, яка за своєю величиною і могутністю перевищує інколи середні європейські держави. Ці транснаціональні компанії нетерпимі до національних особливостей, а отже, і до суверенітету [9]. Особливо показові щодо цього дії фінансово-спекулятивного капіталу, який вкрай негативно впливає на будь-які національні спроби підтримати соціальними програмами бідні верстви населення [8, 9]. До того ж корпоративна закритість системи державного управління України, високий рівень корупції, слабкість демократичних інститутів і нерозвиненість громадянського суспільства, утиски свободи преси, політичні проблеми, що викликали критику Ради Європи, відсутність стабільного національного консенсусу з ключових питань внутрішнього розвитку і зовнішньої політики загрожують і без того перетворити її в країну-аутсайдера [10].

Проте ототожнювати глобалізацію тільки зі становленням світового господарства було б не зовсім коректно. Саме фундаментальні відмінності у рівнях соціально-економічного і політичного розвитку, в способі життя, у відносинах до основних проблем буття є однією із головних причин значної конфліктності глобалізаційних процесів. Відмінності настільки значні, що, як слушно зауважує В. Кувалдін, людство немов би проживає у різних вимірах [2]. Крім того, новий світовий порядок, який виник після "холодної війни", ніким не установлений і не освячений, як це, наприклад, було після Версальського і Сен-Жерменського договорів або після Ялтинських та Потсдамських угод. Тому одночасно діють різні установки, які значною мірою входять у протиріччя одна з одною. Це створює небезпечну ситуацію невизначеності, конфліктних взаємовиключаючих підходів до вирішення здавалося б одних і тих же питань, одних і тих же проблем. Зокрема, не встигли в Астані Росія, Казахстан, Киргизія, Таджикистан та Білорусь підписати Договір про утворення Євразійського економічного співтовариства (ЄврАз ЄС), як деяке поживлення контактів членів ГУУАМ (України, Азербайджану, Молдови, Грузії та Узбекистану), чомусь почалося розцінюватися майже як вороже відносно ЄврАз ЄС [11].

Як політика ізоляціонізму, метою якої є уникнення могутнього історичного потоку глобалізації, так і значна відсталість від передового заgonу країн-"щасливчиків" містить у собі шкідливі деструктивні якості геополітичного порядку для будь-якої країни. Саме тому значне погіршення соціально-економічного становища, зuboжіння населення, міфотворчість у політичній та культурній сферах, затятий націоналізм або шовінізм, фундаменталістські релігійні течії тощо стають неодмінними атрибутами, які в сукупності акумулюють заряд надзвичайної вибухової сили, який може призвести до розпаду державного утворення. За відсутності прозорої ієрархії між принципом територіальної цілісності держави й правом націй на самовизначення вже призвело до безпрецедентного спалаху на планеті військових конфліктів внутрішнього, міжетнічного та міжконфесійного характеру, як в державах, що утворилися після розпаду СРСР, так і в інших регіонах. Сьогодні в світі близько десяти республік, які оголосили себе незалежними, але так і залишаються невизнаними. Очікується, що у XXI столітті може утворитися близько двохсот нових держав [6]. А про наслідки цих процесів показує сумний і трагічний досвід Югославії.

Таким чином у сучасних умовах підвищення ефективності державної регіональної політики є надзвичайно важливим, складним і актуальним завданням.

Зазначене дає змогу дійти висновку, що одним із найпринциповіших питань, яке безпосередньо стосується основ національної безпеки держави, є проблема регіоналізації і сепаратизму. Найвні позитивні результати розвитку України як суверенної і незалежної держави не повинні вводити в оману, применшувати значення та важливість врахування регіональних чинників національної безпеки у державній політиці. А в умовах проведення адміністративної реформи і поготів. Навпаки, проблемні питання відпрацювання ефективної системи регіонального управління постають ще гостріше. Саме тому питання активізації регіональної політики в економічній та соціальній сферах, посилення дієздатності держави в регіонах, знайшли своє чільне місце у Посланні Президента України до Верховної Ради України [12]. Президент визначив шість ключових завдань державної регіональної політики:

- запровадження механізмів стимулювання соціального та економічного розвитку депресивних територій;
- делегування значної частини управлінських функцій у регіони, істотне посилення їх ролі та відповідальності у вирішенні комплексу завдань ринкових перетворень, проблем соціальної політики, економічного та науково-технічного розвитку, розвитку духовної сфери;
- запровадження з 2001 р. єдиних мінімальних соціальних стандартів та дійових механізмів захисту населення незалежно від економічних можливостей регіонів;
- реалізація у кожному регіоні комплексних програм досягнення продуктивної зайнятості;
- здійснення у 2003-2004 рр. адміністративно-територіальної реформи;
- запровадження в Україні двопалатного парламенту. Зазначені завдання, а також пропозиція Президента України щодо запровадження у регіонах посад уповноважених Президента з питань підприємництва, які б одночасно були кооперованими членами Вищої економічної Ради, а також інші пропозиції відображені у проекті Концепції державної регіональної політики України.

Про ріст активності регіонального руху свідчить також діяльність таких громадських об'єднань, як Асоціація міст України, Фонд сприяння місцевому самоврядуванню, Українська асоціація місцевих та регіональних властей та інших. Проводяться семінари, конференції, на яких дискутуються проблемні питання щодо вироблення державної регіональної політики та підвищення ефективності регіонального управління.

Розробка організаційно-правових засад реалізації результатів референдуму, особливо щодо запровадження двопалатного парламенту, ще один аспект вирішення проблеми вдосконалення регіонального управління та підвищення ефективності взаємодії на ділянці Центр-регіон.

Звичайно, справа тут не тільки у більш чіткому поділі відповідальності і повноважень між Центром та регіональною владою, відповідного перерозподілу ресурсного їх забезпечення. Одним із головних завдань національної безпеки є територіальна цілісність України. Історичний досвід є переконливою ілюстрацією того, як прорахунки органів державного управління в цьому питанні призводили до значної політичної та соціально-економічної напруги в суспільстві, до міжконфесійних конфліктів, до непорозумінь і ускладнень у відносинах між

суміжними країнами, і, на жаль, навіть до кровопролитних конфліктів, які нерідко загрожують втраті територіальної цілісності країни. Криваві події в Індонезії, Іраку, Чечні, Туреччині, Грузії, Придністров'ї, колишній СФРЮ, у низці африканських країн значною мірою є ілюстрацією намагань Центру та регіональних властей вирішити внутрішні складні проблеми національної безпеки без належного, комплексного врахування політичних, соціально-економічних, конфесійних, історичних та інших реалій. Україні життєво необхідні політична і соціальна стабільність, громадянський мир і порозуміння, як визначальна риса нашої ментальності та запорука реалізації будівничого потенціалу України [12]. Саме тому таким небезпечним сьогодні є сепаратизм.

Загальновідомо, що регіоналізм і сепаратизм значною мірою дістається у спадок країнам, що здобули свою незалежність від колишніх імперсько-тоталітарних систем, до складу яких вони входили. Це пояснюється тим, що регіоналізм і сепаратизм є наслідком нерівномірності розвитку політичного, економічного та культурного потенціалу окремих територій. Зазначена нерівномірність часто створюється штучно метрополією. Україна, звичайно, у цьому разі не виняток. Внаслідок цього об'єктивно може виникнути могутнє джерело міжрегіональної напруги та взаємних непорозумінь між Центром і регіонами, а також між окремими регіонами країни щодо вирішення тих чи інших питань стратегічного порядку в політиці, економіці, в інших важливих функціональних сферах національної безпеки, у визначенні пріоритетних напрямів розвитку суспільства.

Такі напруга та непорозуміння особливо гостро постають на переломних етапах державного будівництва. Тому не можна повною мірою погодитися з Б. Андресюком, який стверджує, що фактично до 1994 р. Україна "изживала соціально-политическую однородность" і що тільки в період з 1994 до 1999 р. відбулася регіоналізація України [23]. Скоріше відбувалося і продовжує відбуватися політичне та економічне формування регіональних еліт. При цьому не слід забувати, що саме у зв'язку з протиріччями між фінансовими інтересами місцевої та імперської еліт розпочиналися всі війни за незалежність. Навіть тоді, коли повністю був відсутнім фактор етнічного чи релігійного пригноблення [13].

Ось деякі приклади потенційних загроз сепаратизму. У 1988 р. Е. Глібовицький вказує на можливу загрозу сепаратизму з боку Галичини, як наслідок подальшого розвитку етнополітичної дезорієнтації (яку у нас прийнято називати протистоянням Заходу та Сходу), а також непорозумінь Львова з Києвом. Він пише: "Уровень ожиданий от украинской государственности в Галичине вы-сок. И если естественное разочарование увиденным за последние семь с лишним лет на востоке Украины выливается в ностальгию по СССР, то нерешаемость проблем с экономикой, украинским языком й т.д. склоняет многих к воскрешению идеи о сепаратизации. Мол, пусть "східняки з москалями і комуняками" дальше морочат себе голову, днепропетровцы выясняют свои отношения, Киев формирует свои некомпетентные правительства, а "ми тут собі" построим свои рынок й демократию" [14].

Рівно через рік Е. Гуцул пише, що час від часу Львів піддається випробуванням на сепаратизм. Оскільки в листівках, які розповсюджувалися у місті в жовтні 1999 р., вибудовувалася нова аргументація на користь сепаратизації та повного відділення Галичини [15]. За принципом "вдало поставлене питання - наполовину вирішене завдання" автори листівки, зокрема, ставили такі запитання:

Чому Крим має право на автономію, а Галичина ні? Чому позитивні зміни в Прибалтиці відбулися, а Галичину обійшли? Чому Галичина, яка протягом усієї історії була в Європі, сьогодні тільки мріє туди потрапити "з допомогою країни, яка ніяк не може відбутися і до того ж понад 300 років входила до складу євразійської імперії"?

Стратегічним питанням національної безпеки України залишається забезпечення позитивного розвитку суспільно-політичних та соціально-економічних процесів у Криму. Незважаючи на те, що останнім часом досягнута певна стабілізація в цьому регіоні, але в цілому вона продовжує залишатися складною. Друга сесія III-го курултаю кримських татар прийняла програму, один із пунктів якої визначає мету - створення кримсько-татарської національної державності [16]. І хоч на сьогодні частка населення кримських татар у загальній чисельності населення Криму постійно зростає, досить проблематичним є питання згоди іншої частини населення автономії з цим програмним рішенням III-го курултаю. З іншого боку проблеми реінтеграції кримських татар та загрознає зростання в Криму організованої злочинності уже призводили в попередні роки до масових порушень громадського порядку, зокрема в Сімферополі, Феодосії, Судаку, що сприяло поширенню радикальних настроїв серед кримсько-татарської частини населення Кримської автономії.

Український народ на референдумі висловив схвальну думку щодо двопалатного парламенту. Але останній у світі досить часто є ознакою федеральної країни, утвореної з окремих самостійних земель, автономних республік, округів, країв, земель тощо. В Україні одна із найголовніших і найболочіших проблем - занадто неоднакові умови історичного та культурного розвитку регіонів й надто різні геополітичні, економічні, ментальні, культурні та конфесійні інтереси щодо орієнтації її громадян. У цьому контексті недостатньо вирішене питання забезпечення надійних внутрішніх зв'язків між регіонами, що є ще однією потенційною загрозою сепаратизму. Спостерігається соціально-політична напруженість і відповідна періодична активізація антидержавних політичних сил у тому чи іншому регіоні.

Нації, як форми історичної спільності людей, що приходять на зміну народності, властива спільність матеріальних умов життя: території, економіки, рис національного характеру, особливостей культури і, безумовно, мови. Що ж до української нації, то дійсно можна стверджувати, що вона сформувалася не більше як 50 років тому [13]. При цьому, важко не погодитися із А.О.Паламар, що за ментальністю населення та культурою ми нині в Україні маємо три України: Західну (Галичина), Лівобережну (Слобожанщину) та Причорноморську Україну [17]. Вікова роз'єднаність цих регіонів породила дуже глибокі зміни в психології населення, а тому його духовна єдність та ще й з урахуванням значної соціально-економічної нерівності регіонів, видається проблематичною. При цьому представники Галичини, Слобожанщини та Причорномор'я, на жаль, нерідко хизуються один перед одним чужою, запозиченою у своїх колишніх поневолювачів ментальністю: галичанин - польсько-австрійською, слобожанин - російською, чорноморець - татарською.

Тут небезпечним є те, що у багатьох розробках російських аналітиків дедалі виразніше простежується намагання протипоставити дві політичні культури, що склалися в Україні - "самостійницьку" західну та "малоросійську" східну і на цій підставі довести, що рубіж Східної (Центральної) Європи пролягає по території

самої України, а через це, мовляв, орієнтація на "західну" геополітичну доктрину загрожує цілісності української держави. Більше того, наші недруги стверджують, що Україна є не історичне утворення, і значно схильніша до поділу ніж Радянський Союз [18]. В узагальненому вигляді висновки російської академічної науки зводяться до того, що Україна має проміжне "окраїнне" геополітичне розташування між європейською, середньо-азіатською та російською геополітичними суперструктурними платами. У цьому, на їх думку полягає її постійна "геополітична несамодостатність, що не зникає з утвердженням державної самостійності" [20]. У свою чергу О. Дугін в книзі "Основи геополітики. Геополітичне майбутнє Росії" стверджує, що суверенітет України є настільки негативним явищем для російської геополітики, що легко може спровокувати збройний конфлікт. Україна, як самостійна держава, являє собою велику небезпеку для всієї Євразії - стверджує О. Ангін, а тому, мовляв, подальше існування унітарної України є неприпустимим.

До того ж справа не тільки в поглядах російських геополітиків. Загальновідомо, що Україна складається із регіонів, які за тих чи інших обставин можуть дійсно "податися у самостійне плавання". А сусіди, звільнившись від тягара власних внутрішніх та зовнішніх проблем сьогодення можуть їм в цьому "допомогти".

Необхідно зазначити, що згідно з проектом Концепції державної регіональної політики "регіон - це частина території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак. Він може збігатися з межами адміністративно-територіальної одиниці або об'єднувати території кількох таких одиниць". Водночас передбачається трансформація обласних та районних державних адміністрацій у контрольні-наглядові органи. Які органи державного управління будуть утворюватися в регіонах - невідомо. Натомість передбачається формування регіональних та міжрегіональних територіально-господарських утворень: фінансово-промислових груп, консорціумів, холдингів, корпорацій, технополісів тощо. Невідомо також, що робити, коли межі адміністративно-територіального поділу не будуть співпадати з межами історично сформованого регіону, оскільки в розділі IV "Територіальний устрій та система місцевого самоврядування" Концепції адміністративної реформи йдеться тільки про необхідність переділити повноваження місцевих структур виконавчої та представницької влади, а щодо "перекройки" областей ні слова [19].

Також слід нагадати, що адміністративно-територіальний поділ України здійснено за принципом, сформованим ще у 30-х роках ХХ століття. В його основу було покладено правило: район мав мати певну кількість партійних осередків та певну кількість членів партії, а вже із районів формували область. І ніяких історичних, природнокліматичних, етнокультурних чи якихось інших ознак до уваги ніхто не брав. Таким чином, як була поділена Україна в адміністративно-територіальному плані, так і пропонується її залишити. Здається, що це суттєвий недолік. У цьому важливому питанні мало задекларувати унітарність держави. Необхідно, щоб поняття "регіон" отримало просторово-географічний вимір. У будь-якому випадку життя змусить це зробити, з огляду на особливості історичної генези українських земель та титульної нації України. А тому є великі сумніви, що проблема федералізації України за умови процесів, які відбуваються в регіоналізації Європи та процесів глобалізму, зникне сама по собі [5]. Скоріше навпаки, саме для того, аби зберегти унітарність держави ця проблема має сьогодні бути всебічно вивчена з урахуванням загальноцивілізаційних процесів, що відбуваються у світі.

Адміністративно-територіальний поділ має бути приведений у відповідність до вимог часу та історичної логіки. Уже сьогодні в кожній із областей сформувався свій мікросвіт, свої центри влади і впливу, свої типи і особливості стосунків, а тому зазначена невідповідність та прагнення регіональної еліти отримати більше прав можуть стати в найближчому майбутньому каталізатором сепаратистських настроїв.

Відповідні роздуми викликає і аналіз релігійної активності в Україні. Різниця між рівнем релігійної активності у крайній західній (Закарпатській) області (найвища зона релігійної активності) і крайній східній (Луганська) області вражає. Вона становить близько 750%! [21]. На тлі деякого консерватизму традиційних православної та католицької церков звертають увагу на себе успіхи протестантів. Вже тепер у деяких регіонах протестантські спільноти мають кількісну перевагу (Донеччина).

Економічні труднощі призвели до значних економічних та соціальних втрат у деяких регіонах, а останнє призвело до міжрегіональних диспропорцій в економічному розвитку і, відповідно, до диспропорцій між регіонами щодо життєвого рівня населення. Президент України у своєму Посланні до Верховної Ради України наводить деякі показники економічного розвитку регіонів, які не можуть не викликати занепокоєння з огляду на регіональні аспекти національної безпеки України. Якщо у 1991 р. диференціація між максимальним і мінімальним значенням показника випуску промислової продукції на душу населення у регіонах становила 2,2 рази, то у 1999 р. - 12 разів, а співвідношення між доходами на душу населення становлять 6,5 рази [12]. Більше того навіть у межах одного регіону інколи спостерігаються різочі відмінності соціально-економічного розвитку. Так, 1998 р. у рейтинговій шкалі видатків місцевих бюджетів 27 регіонів (з розрахунку на душу населення) Луганська область посідала 23 місце, а Донецька - сьоме [22]. Тому політика регіональної безпеки повинна всебічно враховувати тенденції у порушенні однорідності економічного простору країни. У період кризи та структурних зрушень в економіці вони призводять до зростання міжрегіональних диспропорцій та до негативних соціально-політичних наслідків, які треба обов'язково враховувати, і передбачати відповідні заходи для їх нейтралізації в інтересах національної безпеки.

Треба окремо зазначити, що особливо небезпечним з точки зору національної безпеки, є економічний занепад господарського комплексу в прикордонних регіонах. Ці регіони, як правило, мають складний етнополітичний, а інколи і етнорелігійний малюнок. Показовою на сьогодні у цьому зв'язку є Закарпатська область. Поширення серед угорців Закарпаття сепаратистських настроїв, удвічі менша заробітна платня, ніж наприклад, у Дніпропетровській області, щорічний спад виробництва - це найбільш загальні характеристики цього регіону. Безсумнівно, що складність міжетнічних і міжконфесійних відносин, реальна небезпека деструктивних проявів з боку певних політичних сил, несприятливі соціально-економічні чинники вимагають проведення належної державної політики в цьому регіоні.

Серед загальних регіональних загроз національній безпеці особливе місце посідає формування симбіозу регіональних, місцевих, політичних і економічних еліт. Вони значною мірою підпорядковують своїм інтересам економічне і політичне життя регіону. Мають місце такі форми економічної діяльності, які дали можливість отримувати надприбутки, особисто збагачуватися, завдавати удари економічним конкурентам. Зазвичай, ці групи ставлять свої особисті інтереси (як правило,

прикриваючись регіональними інтересами) над загальнодержавними.

Тому за умов значного зниження життєвого рівня населення і виникнення соціальних деформацій, труднощів функціонування систем виробничого і соціального життєзабезпечення, ситуації, що загрожують національній безпеці, можуть виникнути у будь-якому регіоні. І саме тому надважливим завданням є розробка Концепції державної регіональної політики. А затвердити її було б доцільно після прийняття нової Концепції національної безпеки, яка зараз допрацьовується. Розробка і практичне здійснення політики регіональної безпеки повинно передбачати, крім виявлення та нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз територіальній цілісності та соціально-політичній стабільності у регіонах, також послідовну реалізацію стратегії територіальної розбудови України, безумовне забезпечення територіальної єдності регіонів України. З іншого боку, необхідно пам'ятати, що децентралізація чи централізація в тій чи іншій сфері суспільного життя - це складний, багатоплановий і багатоступінчастий процес. Його успішне здійснення можливе тільки тоді, коли центральна і регіональна влади будуть йти на відповідні компроміси, забезпечуючи баланс між регіональними та загальнодержавними інтересами, критерієм якого має бути національна безпека України.

Список використаної літератури

1. *Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В.* Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). К.: "АКС-ІККАП^Е". -1996. - 793 с.
2. *Кувалдин В.* Глобализация - светлое будущее человечества? // Независимая газета. - 2000. - 11 окт.
3. *Кремень В.Г., Ткаченко В.М.* Україна: шлях до себе. - К.: Вид. центр "Друк", 1998.-446с.
4. *Лихачев В.* К Европе регионов // Независимая газета. - 2000. - 29 сентяб.
5. *Бей О.* Як облаштувати федеративну державу // Політика і час. - 2000. -№ 3-4.-С. 72-84.
6. *Маначинский О.* Чи закінчиться в ХХІ сторіччі парад суверенітетів? // Народна Армія. - 2000. - 13 жовт.
7. *Дергачев В.А.* Геополитика. - К.: ВИРА-Р. - 2000. - 448 с.
8. *Альфонсин Р.* Бунт беднейших государств // Независимая газета. - 2000. -10 окт.
9. *Кравчук Л.* Погляд у ХХІ століття // Уряд. кур'єр. - 2000. - 8 квіт.
10. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004' роки: Послання Президента України до Верховної Ради України, 2000 р. // Уряд. кур'єр. - 2000. - 23 лют.
11. *Тесемникова Е., Ханбабян А.* "Шестерка" против "Пятерки"? (На пост-советском пространстве формируются два лагеря) // Независимая газета. - 2000. -14 окт.
12. *Бураківський І., Немиря Г., Павлюк О.* Україна і Європейська інтеграція // Політика і час. - 2000. - № 3-4. - С. 5-39.
13. *Полюхович Д.* Сталин й Щербицкий как главные творцы украинской нации й государственности // Зеркало недели. - 2000. - 23-29 сент.
14. *Глибовский Е.* Галичина опять забеременела идеей сепаратизма? // Зеркало недели. - 1998. - № 44.
15. *Гуцул Е.* Назад, за независимость Галичины? // Зеркало недели. - 1999.-

№42.

16. *Семена Н.* Крым: борьба и единство цивилизаций? // Зеркало недели. - 1999.-№41.

17. *Паламар А.О.* Третя руїна (роздуми над недолею). - Л.: Літературний Львів.- 1998.-252с.

18. *Кузьменко В.П.* Спектр сприйняття елітою РФ незалежних Росії та України// Стратегічна панорама. - 1998. - № 3-4. - С. 95-104.

19. Концепція адміністративної реформи в Україні. - К.: ДВВПП Міннауки України.- 1998.-61 с.

20. *Кір'яков П., Лускалов К., Литвиненко В.* Україна в російських геополітичних концепціях // Народна Армія. - 1999. - 21 трав.

21. *Юраш А.* Карта релігійної активності в Україні // Політика і культура. - 2000. - 14-20 січня.

22. *Коломойцев В.* Економіка Луганської області як найконцентрованіше вираження досягнень обласних політиків // Голос України. - 2000. - № 74.

23. *АндресюкБ.* Региональные интересы как двигатель предвыборной кампании // Зеркало недели. - 1999. - № 41.